پژوهشنامهٔ قرآن و حدیث

شمارهٔ ۳۷، پاییز و زمستان ۱۴۰۴
صص ۲۶۹-۲۸۸ (مقاله پژوهشی)

Pazhouhesh Name-ye Quran Va Hadith

No. 37, Autumn &Winter 2025/2026

امت وسط و قوم برگزیده به مثابه امت‌های مأمور (بررسی تطبیقی رسالت جهانی در اسلام و یهودیت با تحلیل تفاسیر علامه طباطبایی و راشی)

زینب پرهیزکار[۱]، عباس همامی[۲]، محمدرضا عدلی[۳]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۰۹ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۲۴)

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی مفهوم «امت وسط» در قرآن کریم و «قوم برگزیده» در متون مقدس یهودی انجام شده است. این دو مفهوم بیانگر جایگاه خاصی برای گروهی از انسان‌ها در تحقق ارادهٔ الهی در جهان هستند. این مقاله با رویکردی تطبیقی، به بررسی این دو مفهوم در اسلام و یهودیت پرداخته و تلاش می‌کند با تحلیل تفاسیر معتبر اسلامی و یهودی، رسالت جهانی این دو امت را واکاوی کند. در اسلام، امت وسط به‌عنوان جامعه‌ای متعادل، شاهد بر سایر امت‌ها و حامل پیام جهانی توحید معرفی می‌شود و مفهوم امت وسط فراتر از قومیت است؛ درحالی‌که در یهودیت، قوم برگزیده به‌منزلهٔ حامل عهد الهی و حافظ شریعت، نقش خاصی در تاریخ ایفا می‌کند. این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا و بررسی تفاسیر، به شباهت‌ها و تفاوت‌های بنیادین نگاه دو دین به مأموریت جهانی امت‌ها می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که اسلام با تأکید بر جهانی‌بودن پیام و دعوت به عدالت، نگاه فراگیرتری در مقایسه با یهودیت دارد. یهودیت بیشتر بر حفظ هویت قومی و انتظار موعود تأکید می‌کند. این مقاله می‌کوشد تا با تبیین این تفاوت‌ها، زمینه‌ای برای گفت‌وگوی بین‌دینی و فهم مشترک فراهم آورد.

کلید واژه‌ها: امت وسط، قوم برگزیده، رسالت جهانی، علامه طباطبایی، راشی، یهودیت.

۱. دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ ze.parhizkar@iau.ir

۲. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)؛ hemami@iau.ac.ir

۳. دانشیار گروه ادیان و عرفان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ moh.adli@iauctb.ac.ir

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

۱. بیان مسئله ومقدمه

یکی از بنیادین‌ترین مؤلفه‌های هویت دینی در اسلام و یهودیت، مفهوم «امت برگزیده» و «رسالت جهانی» است. در قرآن، ایه ۱۴۳ بقره «وَكَذٰلِكَ جَعَلنٰكُم أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النّاسِ»، خصوصا تعبیرامت وسط، نشانگر مأموریت جهانی امت اسلامی و جایگاه واسطه‌گری آن میان وحی الهی و بشریت است، همان‌گونه که در متون عبری، ایده Am Segulah (قوم برگزیده) دلالت بر مسئولیت ویژه بنی‌اسرائیل در هدایت و شهادت بر امت‌ها دارد. با وجود این اشتراک مفهومی، تفاوت در بنیان‌های الهیاتیِ گزینش، شمول یا انحصار رسالت و تبیین غایت این برگزیدگی، پرسشی اساسی را پدید می‌آورد: مفهوم امت وسط در تفسیر علامه طباطبایی چه نسبتی با مفهوم قوم برگزیده در تفاسیر یهودی دارد و این دو چگونه دو نوع الهیات جهانی و الهیات قومی را بازنمایی می‌کنند؟ در متون عبری نیز مفهوم قوم برگزیده یکی از محورهای اصلی الهیات یهودی به شمار می‌آید، اما گستره معنایی و کارکرد این برگزیدگی در تفاسیر مختلف یهودی یکسان نیست و برداشت‌های متنوعی از آن ارائه شده است. اگرچه هر دو سنت دینی از نوعی «انتخاب الهی» سخن می‌گویند، اما سازوکار این گزینش، مبانی الهیاتی آن، و نسبت آن با جهان‌گرایی و قوم محوری، در هر دو سنت محل تفسیرهای گوناگون است. همین تنوع و پیچیدگی موجب می شود مقایسه این دو مفهوم ـــ در بافت تفسیری و الهیاتی خودشان ـــ به پرسشی اساسی در مطالعات تطبیقی ادیان تبدیل شود با توجه به این زمینه، پژوهش حاضر می‌کوشد ابهامی را که در نسبت این دو مفهوم وجود دارد روشن‌تر کند.

در ادیان ابراهیمی، امت برگزیده یا قوم مأمور دارای جایگاهی بنیادین در تبیین هویت دینی و رسالت جهان‌شمول پیروان دارد. در قرآن کریم، اصطلاح «امت وسط» در آیه۱۴۳ سوره بقره، امت اسلامی را به‌عنوان جامعه‌ای متعادل و شاهد بر سایر امت‌ها معرفی می‌کند. در مقابل، متون مقدس یهودی، به‌ویژه عهد عتیق، از «قوم برگزیده» یاد می‌کنند که از سوی خدا برای

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

حفظ شریعت و تحقق وعده‌های الهی انتخاب شده‌اند. این دو مفهوم، هرچند در بسترهای دینی متفاوتی شکل گرفته‌اند، هر دو به‌نوعی بیانگر مأموریت الهی برای هدایت بشرند.

تحلیل تطبیقی این دو مفهوم نه‌تنها به فهم بهتر تفاوت‌های الهیاتی اسلام و یهودیت کمک می‌کند، بلکه زمینه‌ساز گفت‌وگوی بین‌دینی و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز نیز هست. با توجه به اهمیت تفاسیر در شکل‌گیری فهم دینی، این مقاله تلاش می‌کند با بررسی تفسیر اسلامی (علامه طباطبایی) و یهودی (راشی)، به تحلیل رسالت جهانی امت‌ها در دو دین بپردازد.

۱-۱. اهمیت وضرورت

مفهوم «امت وسط» در اسلام و «قوم برگزیده» در یهودیت از بنیادی ترین مفاهیم هویتی و الهیاتی دو دین ابراهیمی‌اند و نقش تعیین‌کننده‌ای در تبیین رسالت دینی، مسئولیت اخلاقی و نسبت جامعه دینی با دیگر ملت‌ها دارند. با وجود اهمیت این مفاهیم، پژوهش‌های موجود غالباً هر یک را به‌صورت جداگانه بررسی کرده‌اند و مطالعات تطبیقیِ مستند به تفاسیر اصلی، به‌ویژه المیزان و تفاسیر یهودی کلاسیک، بسیار محدود است.

بازخوانی هم‌زمان این دو مفهوم می‌تواند برداشت‌های موجود از «گزینش الهی»، «جهان‌گرایی دینی» و «هویت جمعی» را روشن‌تر سازد و به کاهش سوءبرداشت‌ها در گفت‌وگوی اسلامی–یهودی کمک کند. از سوی دیگر، در جهان معاصر که مسائل هویتی، قومیتی و جهانی‌سازی اهمیت فزاینده‌ای یافته‌اند، تحلیل تطبیقی این دو مفهوم می‌تواند فهم دقیق‌تری از مبانی الهیاتی و پیامدهای اجتماعی آن‌ها فراهم آورد

۱-۲. پیشینهٔ تحقیق وجنبه نوآوری

ـ نویسندگان: زینب پرهیزکار، عباس همامی، محمدرضا عدلی، پیاپی ۳۴ (بهار و تابستان ۱۴۰۳) «مقایسه دو مفهوم امت وسط و قوم برگزیده بر مبنای قرآن کریم و عهدین» پژوهش‌نامه قرآن و حدیث، ص ۲۲۹ـ۲۵۴.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

این مقاله به تحلیل الهیاتی ـ مفهومی انتخاب الهی در دو متن مقدس می‌پردازد، در حالی که مقاله‌ی حاضر چارچوب اجتماعی ـ تمدنی ادیان و نسبت آنها با جهانی‌شدن را بررسی می‌کند. اولی بر تعریف یک مفهوم دینی تمرکز دارد، اما دومی این مفاهیم را در تحلیل روند جهانی‌شدن و نقش ادیان به‌کار می‌گیرد.

ـ بهمنی، محمدرضا (۱۳۹۷)، «رسالت جهانی در ادیان ابراهیمی، فصلنامه الهیات تطبیقی، س۱، ش۴، ص ۷۵ـ۹۲: ۱.

نویسنده به بررسی تطبیقی مفهوم رسالت جهانی در سه دین یهودیت و مسیحیت و اسلام پرداخته و نشان داده است که هر سه دین، مأموریت هدایت بشریت را در چارچوب توحید می‌دانند. این مقاله به‌صورت کلی، به رسالت جهانی در اسلام و یهودیت اشاره کرده و مفهوم «امت وسط» را در حد یک نشانهٔ قرآنی تحلیل کرده است؛ ولی تحلیل تفسیری دقیق آیهٔ «امت وسط» از دیدگاه مفسران خاص مانند علامه طباطبایی انجام نشده است. در زمینه نیز یهودیت فقط به مبانی توراتی برگزیده پرداخته و تفسیر راشی را بررسی نکرده است. بنابراین این مقاله از نظر تطبیقی مفید است؛ اما از نگاه تفسیری و تحلیلیِ مفسران کلاسیک خالی است.

ـ غیاثی، نقی و قدرت‌الله نیازی (۱۳۹۵)، «امت وسط از دیدگاه مفسران فریقین»، مطالعات تفسیری، ش۲۵، ص۶۱-۸۲:

این مقاله به مفهوم «امت وسط» در قرآن (البقره، ۱۴۳) می‌پردازد. مصادیق آن، دیدگاه مفسران مختلف را مقایسه می‌کند؛ مانند تحلیل «امت وسط» در اسلام و مصادیق و تفسیر مفسران مختلف، ولی تطبیق با یهودیت و مفهوم «قوم برگزیده»، تمرکز بر رسالت جهانی به‌معنای دعوت غیرمسلمانان یا مأموریت فراملی، استفاده از تفاسیرعلامه طباطبایی به‌طور ویژه و مقایسه با تفاسیر یهودی انجام نشده است.

ـ گودرزی، محسن، محمدامین نصیری‌پور و فرهاد حمزه (۱۴۰۱)، «بررسی تطبیقی آینده تشکیل حکومت جهانی در مکتب یهود و اسلام»، آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، دوره ۳، ش۲، ص۳۷-۶۳:

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

نگاه نویسندگان این مقاله بیشتر فلسفی ـ سیاسی است تا تفسیری ـــ کلامی. در این پژوهش، این مفاهیم باید از دل آیات (مثل بقره،۱۴۳ و تثنیه، ۷-۶) استخراج و تفسیر شوند؛ پس «پایه متن‌محور و تفسیرمحور» در آن غایب است. نویسندگان درباره حکومت جهانی موعود سخن می‌گویند، نه رسالت جهانی امت‌ها در حال و گذشته. مأموریت تنها در آخرالزمان و در قالب حاکمیت مطرح شده؛ پس «رسالت جهانیِ درون‌دینی و اخلاقی» در این مقاله بررسی نشده است.

ـ سلیمانی، فاطمه (۱۳۹۸)، «امت وسط در قرآن از دیدگاه علامه طباطبایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قم:

با بررسی واژه‌شناسی «وسط» و تبیین معنای عدالت و شهادت، دیدگاه علامه درباره امت مأمور را شرح داده است؛ اما هیچ اشاره‌ای به یهودیت یا مفهوم قوم برگزیده ندارد. جنبهٔ تطبیقی و بین‌دینی نداشته و تنها به قرآن و المیزان محدود است و این دو منبع پایه برای بخش اسلامی مقاله‌اند؛ ولی مقاله جنبهٔ تطبیقی ندارد.

-Heschel, A. J. (1965), *God in Search of Man*, New York: Farrar, Straus & Giroux:

نویسنده به بررسی فلسفه رسالت انسان و قوم اسرائیل در سنت یهودی می‌پردازد و بر جهانی‌بودن دعوت یهودیت تأکید می‌کند. دیدگاه او درباره مسئولیت اخلاقی قوم اسرائیل در برابر ملت‌ها به بحث مأموریت جهانی مرتبط است. وی در این مقاله تحلیل تطبیقی با اسلام ارائه نمی‌دهد و از منظر تفسیر تورات و تفسیر راشی به موضوع نپرداخته است. درنتیجه منبع ارزشمندی برای مبانی اخلاقی یهودیت است؛ اما غیرتفسیری و غیرتطبیقی است.

- Buber, M. (1951), *Israel and the World*, New York: Schocken Books:

بوبر در این کتاب بر مسئولیت تاریخی قوم اسرائیل به‌عنوان «شاهد خدا در جهان» تأکید می‌کند. ایده «قوم مأمور برای هدایت جهانی» با مفهوم امت وسط مشابهت دارد؛ ولی بر فلسفه دینی مبتنی است، نه تفسیر کتاب مقدس. ضمناً با تفکر اسلامی یا علامه طباطبایی تطبیق داده نشده است. منبع نظری مفیدی برای مفهوم مأموریت است؛ اما تحلیل تطبیقی متنی ندارد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

نوآوری این پژوهش در آن است که برای نخستین‌بار، مفهوم «امت وسط» در تفسیر علامه طباطبایی به‌صورت مستقیم و متن‌محور با مفهوم «قوم برگزیده» در تفاسیر یهودی کلاسیک (مانند راشی، ابن‌عزرا، و نحمانید) مقایسه می‌شود. در اغلب مطالعات پیشین، این مفاهیم یا به‌طور مستقل بررسی شده‌اند یا به صورت کلی و غیرتفسیری مقایسه شده‌اند. پژوهش حاضر با روش نوینِ تحلیل تطبیقیِ تفسیری (Comparative Exegetical Analysis)، به‌جای کلی‌گویی‌های الهیاتی، خودِ متون اصلی را مبنای مقایسه قرار می‌دهد و از این طریق، تفاوت‌ها و شباهت‌های ساختاری دو الگوی «الهیات جهانی» و «الهیات قومی» را با دقتی که در تحقیقات قبلی دیده نمی‌شود، آشکار می‌سازد.

۱-۳. بررسی مفاهیم نظری

برای فهم دقیق تر نسبت میان «امت وسط» در اسلام و «قوم برگزیده» در یهودیت، نخست باید مبانی مفهومی و اصطلاحی این دو سنت دینی روشن شود. مفاهیمی مانند «انتخاب الهی»، «برگزیدگی»، «رسالت جهانی»، «قومیت دینی» و «شهادت بر امت ها» در هر یک از دو دین، تاریخچه، بار معنایی و کارکردی متفاوت دارند. ازاین رو پیش از ورود به تحلیل های تفسیری، ضروری است این مفاهیم از منظر لغوی، الهیاتی و تاریخی بررسی و تبیین شوند تا چارچوبی دقیق و مشترک برای مقایسه فراهم گردد. این بخش با هدف ایجاد چنین بنیانی، به تبیین مفاهیم کلیدی و نظری مرتبط با موضوع می‌پردازد.

امت: یعنی جماعتی که به‌سوی ایشان پیغمبری آمده باشد (صفرپوری، ۳۸/۱)، پیروان انبیا (تهانوی، ۲۶۲/۱)، الامة، پیروان، پس‌روان، گروه، جمع: امم (معین، ۹۱)، گروهی از مردم، جماعت، پیروان یک پیامبر، جمع: امم (عمید، ۱۶۹).

وسط: در لغت به‌معنای حد وسط، میانه، معتدل، عدل و انصاف است. امر متوسط بین دو طرفِ افراط و تفریط است و برگزیده هر چیزی میانه آن است. خداوند متعال می‌فرماید: امت میانه‌رو (ابن‌فارس،۳۱۱/۴). حد وسط، معیار تمام کمالات است (فیروزآبادی،

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

۳۹۱/۲). همچنین وَسَط همانا مابین دو طرف یک چیز است که از خودش می‌باشد (ابن‌منظور،۷/ ۴۲۷). از رسول خدا (ص) روایت شده که خوبی‌های امور وسط‌های آن‌هاست (ابن‌اثیر، ۴۲۸/۲).

قوم: معنای قیام و برخاستن می‌دهد؛ یعنی نقیض نشستن. این کلمه اسم جمع است (ابن‌منظور، ۴۹۶/۱۲). قوم اشاره به مردان است بدون زنان، ولی زنان بر سبیل متابعت از مردان بر آن گروه وارد می‌شوند، همچنان‌که خدا در قرآن می‌فرماید: «لا یسخر قومٌ من قومٍ». جمع القَوْمِ أقوامٌ است (حماد الجوهری،۲۹۰).

برگزیده: آنکه یا آنچه از میان یک مجموعه معمولاً به‌عنوان بهترین انتخاب شده است. برگزیده یعنی انتخاب‌شده، منتخب. ترجیح داده‌شده، مرجح، چشم و چراغ، دست‌چین، سره، گزیده، گزین، گل سرسبد، یکه‌چین، اثیر و اوسط (معین، ۲۵۶). نیز آمده است که محمد(ص) به‌حق و نبی برگزیده است (بیهقی، ۳۱۶). به‌معنای پسندیده نیز گفته شده است (عمید، ۲۲۴).

رسالت: در لغت از ریشه عربی رسل به‌معنای فرستادن، مأموریت‌داشتن و پیغام‌رسانی است. در شریعت به‌معنی برانگیختن خداوند تعالی است. او انسانی را به‌سوی بندگان خود می‌فرستد و در واقع با نبوت در یک ردیف است و گاهی رسالت را به تبلیغ یا به فرودآمدن جبرئیل(ع) یا همراه با کتاب یا با شریعت تازه است (کشاف اصطلاحات الفنون). رسالت به‌معنی پیامبری، مأموریت و وظیفه‌ای است که بر دوش کسی نهاده می‌شود و نیز پیامبری (دهخدا، ذیل واژه رسالت؛ معین،۳۰۹). جهانی به معنای وابسته به جهان، بین‌المللی، عام و فراگیر است (عمید ،۱۳۹۲).

بنابراین از نظر لغوی، رسالت جهانی یعنی مأموریتی فراگیر که محدود به مرزهای جغرافیایی یا فرهنگی خاصی نیست و هدف آن گسترش پیام یا اقدامی در سطح جهان است. رسالت جهانی معمولاً به اهداف، ارزش‌ها یا تعهداتی اطلاق می‌شود که یک فرد، نهاد یا جنبش برای تعهد به بهبود وضعیت نوع بشر و گسترش ارزش‌های مشترک در مقیاس بین‌المللی بر عهده دارد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

۲. امت وسط در قرآن و تفاسیر اسلامی

مفهوم «امت وسط» در قرآن (آیه ۱۴۳، سوره بقره) از مفاهیم کلیدی هویت دینی و رسالت اجتماعی ـ الهی امت اسلامی است. این تعبیر نشان‌دهنده جایگاه میانه‌رو و متعادل امت و مسئولیت آن در «گواهی بر مردم» است. تفاسیر کلاسیک و معاصر اسلامی، با تحلیل لغوی، کلامی و اخلاقی این مفهوم، بر اهمیت آن در شکل‌دهی به فهم جهانی‌شدن رسالت امت و نقش الهی آن در تعامل با دیگر جوامع تأکید کرده‌اند. بررسی این مفهوم، زمینه تحلیل دقیق نقش امت اسلامی در الهیات و جامعه‌شناسی دینی را فراهم می‌آورد.

۲ـ۱. سیاق آیه و زمینهٔ نزول

مفهوم «امت وسط» از مفاهیم بنیادین در اندیشهٔ قرآنی است که در آیه ۱۴۳ سورهٔ بقره تبلور یافته است. خدای متعال در این آیه می‌فرماید: «وَ كَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا.» این آیه در سیاق تغییر قبله از بیت‌المقدس به کعبه نازل شده است. تغییر قبله رخدادی سرنوشت‌ساز در تاریخ صدر اسلام بود که موجب تفکیک کامل هویت امت اسلامی از یهودیت شد. پیش از این رویداد، مسلمانان در مدینه به‌سوی بیت‌المقدس نماز می‌گزاردند و همین امر بهانه‌ای برای طعن یهودیان به استقلال دینی مسلمانان بود. قرآن در پاسخ به این طعن‌ها می‌فرماید: «قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ.» این تغییر جهت در حقیقت آزمونی برای تمایز مؤمنان راستین از پیروان ظاهری دین بود (طباطبایی، ۱/ ۳۱۷).

بنابراین «امت وسط» در بستر تحولی تاریخی و الهی مطرح می‌شود؛ تحولی که هدف آن شکل‌دهی به امتی مستقل، متعادل و مأمور به شهادت بر سایر اقوام است. این تعبیر از امت اسلامی دربردارنده نوعی مأموریت الهی و جهانی است که به امت اسلام نقش رهبری اخلاقی و دینی در میان جوامع بشری می‌دهد.

۲-۲. تحلیل واژه‌شناختی و تفسیری «وسط»

واژه «وسط» در لغت به‌معنای میانه، اعتدال و برگزیدگی آمده است. در متون لغوی،

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

«وسط» نقطه‌ای است که از افراط و تفریط دور بوده و در بهترین و متعادل‌ترین موضع قرار دارد. مفسران قرآن کریم از صدر اسلام تاکنون درباره معنای دقیق این واژه دیدگاه‌های گوناگونی ابراز کرده‌اند.

گروهی از مفسران اهل سنت مانند ابن‌تیمیه، فخر رازی و اندلسی، «وسط» را به‌معنای «عدل» دانسته و معتقدند امت وسط امتی است که در عقیده، اخلاق و عمل بر محور عدالت و انصاف استوار است (اندلسی، ۱۲؛ رازی، ۸۵/۴). در مقابل، برخی مفسران دیگر همچون زمخشری و ابن‌کثیر «وسط» را به‌معنای «خیر و برگزیده» تفسیر کرده‌اند و آن را ناظر به جایگاه ممتاز امت اسلام در میان ملت‌ها دانسته‌اند. آنان میان این آیه و آیه ۱۱۰ آل‌عمران که می‌فرماید: «كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ»، ارتباط برقرار کرده و نتیجه گرفته‌اند که امت وسط همان امت برگزیده‌ای است که مأمور هدایت دیگران است (زمخشری، ۱۹۹؛ ابن‌کثیر، ۳۲۷/۱).

در دیدگاه سوم، برخی مفسران همچون مطهری «وسط» را ناظر به «اعتدال در دین» دانسته و گفته‌اند اسلام در اعتقادات، احکام و ارزش‌ها، دینی میانه و معتدل است. خداوند احکام خود را براساس توان متوسط انسان‌ها تشریع کرده است، نه بر مبنای افراط و تفریط (مطهری، ۲۲). بااین‌حال، آیه صریحاً امت را «وسط» می‌خواند، نه خود دین را. بنابراین می‌توان گفت اعتدال دین اسلام سبب شکل‌گیری امتی معتدل و میانه‌رو شده است.

۲ـ۳. جایگاه امت وسط در رسالت جهانی اسلام

در این آیه، امت اسلامی به‌عنوان «شاهد بر مردم» معرفی شده است. «شهادت» در اصطلاح قرآنی، مفهومی ژرف دارد و صرفاً به‌معنای گواهی زبانی نیست، بلکه نوعی آگاهی از حقیقت اعمال انسان‌ها و توان داوری الهی براساس علم و عدالت است (طباطبایی، ۳۲۱/۱). خداوند هدف از جعل امت وسط را «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» می‌داند؛ یعنی امت اسلام باید به مرتبه‌ای از رشد فکری، اخلاقی و دینی برسد که بتواند بر سایر امت‌ها گواه باشد. این گواهی نه‌تنها در قیامت، بلکه در حیات دنیوی نیز به‌صورت الگوبودن در

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

ایمان و عمل صالح تحقق می‌یابد.

از سوی دیگر، قرآن کریم در آیه ۱۱۰ آل‌عمران، ویژگی‌های امت برتر را «ایمان به خدا»، «امربه‌معروف» و «نهی‌ازمنکر» می‌داند. از این‌رو، امت وسط همان امتی است که رسالت جهانی اسلام را از طریق تحقق این سه رکن اصلی به انجام می‌رساند. این امت در عین اعتدال، مأمور به نظارت اخلاقی بر بشریت است و به‌عنوان حلقه واسط میان پیامبر و سایر امت‌ها عمل می‌کند. به تعبیر علامه طباطبایی، شهادت امت بر مردم، استمرار شهادت پیامبر بر امت خویش است و نشان‌دهندهٔ استمرار هدایت الهی در تاریخ بشر (همان).

۲ـ٤. دیدگاه تفاسیر شیعه و محدودهٔ شمول امت وسط

مفسران شیعه همچون ن علامه طباطبایی، واژه «امت» در آیه «وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» ناظر به همه مسلمانان به معنای مطلق نم ی دانند زیرا «شهادت بر مردم» مستلزم علم به باطن اعمال و پایبندی کامل به عدالت و ایمان است که در همه افراد یافت نمی‌شود. بر این اساس، اهل‌بیت(ع) به‌عنوان مصداق کامل و اعلای «امت وسط» شناخته می شوند؛ کسانی که از علم، عدالت و عصمت لازم برای ایفای نقش واسطه و شاهد بر مردم برخوردارند.

با این حال، علامه تأکید می کند که این تعبیر نافی شمول عام آیه نیست و سایر مسلمانان نیز بر اساس ایمان، تقوا و عدالت خود، می توانند در مراتب پایین‌تر «وسط‌بودن» قرار گیرند. به بیان دیگر، «امت وسط» علاوه بر برگزیدگی، نشان‌دهنده اعتدال اخلاقی و معرفتی و توانایی امت اسلامی در ایفای رسالت جهانی است. (طباطبایی، ۴۸۲/۱) ضمن پذیرش ظاهر عمومی آیه، معتقدند که واژه «امت» در این آیه ناظر به تمام مسلمانان نیست؛ زیرا شهادت بر مردم، مستلزم علم به باطن اعمال و برخورداری از عصمت است که در همهٔ افراد مسلمان یافت نمی‌شود. از این‌رو، براساس روایات معتبر شیعه، مصداق کامل و تام «امت وسط»، اهل‌بیت(ع) دانسته شده‌اند؛ کسانی که علم و عصمت لازم برای ایفای

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

نقش شاهدان بر مردم را دارا هستند (همان، ۱۷/۴). با این‌حال، این تفسیر نافی شمول عام آیه نیست، بلکه بیانگر آن است که ائمه(ع) مصداق اعلای امت وسط بوده و سایر مسلمانان به میزان ایمان، تقوا و عدالت خویش می‌توانند در مراتب پایین‌تر از این مقام قرار گیرند.

در تفاسیر شیعه تأکید شده است که امت اسلامی در صورتی می‌تواند شاهد بر مردم باشد که از درون به عدالت و ایمان پایبند بماند؛ زیرا شهادت بر دیگران، تنها در پرتو عدالت و حق‌گرایی ممکن است. به همین دلیل، «وسط‌بودن» در اینجا علاوه بر برگزیدگی، مستلزم اعتدال معرفتی و اخلاقی است. از منظر *المیزان*، امت وسط الگویی از جامعه‌ای است که در آن عقلانیت و عدالت و ایمان توأمان حضور دارند و این ویژگی، امت اسلام را از سایر امم ممتاز می‌سازد (همان، ۳۵۰/۱).

پس بر پایه تحلیل آیات و دیدگاه مفسران می‌توان نتیجه گرفت که مفهوم «امت وسط» واجد سه لایه معنایی است: نخست، عدالت و میانه‌روی به‌عنوان اساس وجودی امت؛ دوم، برگزیدگی الهی برای ایفای نقش گواه بر سایر ملت‌ها؛ سوم، رسالت جهانی و تاریخی در هدایت انسان‌ها. این سه بُعد در کنار هم، امت اسلام را به‌عنوان جامعه‌ای مأمور، مسئول و شاهد بر بشریت معرفی می‌کند.

از دیدگاه قرآن، امت وسط صرفاً عنوانی افتخاری نیست، بلکه وظیفه‌ای سنگین و مستمر است. این امت باید در عرصه‌های گوناگون اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی، نماد اعتدال و عدالت باشد تا بتواند رسالت جهانی خود را به انجام رساند. براساس تحلیل تفسیری شیعه، تحقق این هدف تنها در سایه هدایت الهی و پیروی از پیشوایان معصوم ممکن است؛ کسانی که مصداق کامل عدالت، علم و شهادت‌اند. بنابراین امت وسط الگویی از جامعه‌ای است که در آن تعادل میان ایمان و عقل، معنویت و عمل و فرد و جامعه برقرار می‌شود. این مفهوم قرآنی نه‌تنها بیانگر موقعیت ممتاز امت اسلام در تاریخ ادیان است، بلکه بنیان نظری رسالت جهانی اسلام و الگوی تمدن‌ساز آن را تشکیل می‌دهد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

۳. تحلیل تفسیر راشی از مفهوم «قوم برگزیده» و بازتاب آن در جهان‌گرایی دینی تورات

در تبیین مفهوم قوم برگزیده در تورات، آنچه اهمیت می‌یابد چگونگی تفسیر و بازخوانی این مفهوم در سنت یهودی است. در این میان، راشی (Rabbi Shlomo Yitzḥaqi, 1040-1105)، از برجسته ترین مفسران یهودی قرون میانه است. او در شهر تروآ در فرانسه به دنیا آمد و بخش عمده زندگی خود را وقف تدوین تفسیری مختصر و دقیق بر تورات و تلمود کرد؛ تفسیری که بعدها به بخش ثابت چاپ‌های استاندارد این متون تبدیل شد (The Jewish Encyclopedia, 1906, p. 367)

تحصیلات او در حوزه‌های علمی ورمز موجب شد تا راشی هم در فقه و هم در زبان عبری صاحب اعتبار شود و پس از بازگشت به تروآ، یشیوایی (آموزشگاه دینی ـ تفسیری تلمودی) تأسیس کند که به مرکز مهم آموزش تلمود بدل شد (The Jewish Encyclopedia, 1906, p. 377) او با نگاهی اخلاقی و جهانی، قرائتی تازه از برگزیدگی ارائه می‌کند.

مفهوم «قوم برگزیده» از بنیادی‌ترین آموزه‌های الهیاتی تورات است که هویت دینی و رسالت تاریخی بنی‌اسرائیل را شکل می‌دهد. در آیات متعددی از جمله خروج ۱۹:۵ و تثنیه ۷:۶، اسرائیل به‌عنوان «ملک خاص خداوند» و «امت مقدس» معرفی می‌شود (The Jews as a Chosen People, 2007: 45). این دو آیه به‌روشنی نشان می‌دهند که انتخاب اسرائیل از سوی خداوند، امری ذاتی نیست، بلکه نتیجه پیوندی عهدی میان خدا و قوم است (Sarna, 1991).

راشی (۱۰۴۰ـ۱۱۰۵م)، مفسر برجسته یهودی در قرون وسطی، در تفسیر خود بر تورات تصریح می‌کند که برگزیدگی اسرائیل مشروط به وفاداری به عهد الهی و اطاعت از اوامر خداوند است؛ زیرا تنها در سایهٔ التزام به تورات، قوم می‌تواند جایگاه خود را به‌عنوان (Seguiah) (گنجینه خاص خدا) حفظ کند (Rashi on Exodus 19:5, Sefaria, 2023).

او برگزیدگی را نه امتیازی ذاتی، بلکه وظیفه‌ای اخلاقی و دینی می‌داند که مسئولیت پاسداری از عدالت و ایمان را بر دوش قوم می‌گذارد (Gendomi, 1400: 14). در نگاه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

راشی، رابطه خدا و قوم اسرائیل دوسویه است؛ خدا آنان را برگزیده، اما درصورتی‌که آنـان نیز از راه فرمان‌ها و میتسواها (Sforno on Exodus 19:6, Sefaria, 2023) منحرف نشـوند. این نگرش در تفاسیر دیگر یهودی همچون باخیا بن پاکودا و سفرنو نیز دیده می‌شود؛ آنـان بر آن‌اند که مقصود از برگزیدگی، «دعوت به خدمت الهـی و تحقـق قدوسـیت در جهـان» است (Rabbeinu Bachya, Commentary on Deuteronomy 7:6, 2020).

تفاسیر بعدی مانند ابن‌عزرا و نحمانید نیز همین جهت‌گیری را حفظ کرده‌اند. ابـن‌عـزرا در تفسیر خود بر خروج ۱۹:۵ بر این نکته تأکید می‌کند کـه قداسـت قـوم، تنهـا در سـایة اطاعت از احکام الهی معنا می‌یابد (Ibn Ezra2004 p.47). نحمانید نیز در شرح خود بر تثنیه ۷:۶ بیان می‌کند کـه «انتخـاب الهـی نعمتـی اسـت کـه بـدون عمـل صـالح دوام نـدارد» (Nachmanides, 1976, p. 92). (ابن‌عزرا (۱۰۸۹–۱۱۶۷م) در تفسیر خود از خـروج فصـل ۱۹ (موعود سینا و عهـد و پـذیرش) و فصـل ۲۰ (ده فرمـان) (Ibn Ezra2004, p.47) (بـر مسئولیت اخلاقی قوم منتخب تأکید می‌کند و معتقد است که برگزیدگی با تعهـد بـه اجـرای شریعت (تورات) معنا می‌یابد. در دوران جدید، متفکرانی چون مایکـل والـزر (Exodus & Revolution, 1985) و جان لوینسون (Theology of Election, 2008) مفهوم قوم برگزیده را بازخوانی کرده و آن را نشانه مسئولیت اخلاقی جهانی تفسیر کرده‌اند، نه صرفاً امتیاز قومی. با این حال، حتی در این آثار، عنصر قومی و هویتی همچنان پررنگ باقی مانـده و مفهـوم رسالت جهانی کمتر از منظر تطبیقی با اسلام بررسی تفسیر راشی از قوم برگزیده مـی‌توانـد به منزله الگویی از «امت مأمور» تلقی شود؛ امتی که برگزیدگی‌اش به‌سبب ایمان و اطاعـت از خداوند استمرار می‌یابد، نه به‌دلیل نسب قومی. این معنا با مفهوم قرآنی «امت وسط» نیز قرابت دارد؛ زیرا هر دو بر مسئولیت اخلاقی جمعی در برابر خدا و مأموریت بـرای تحقـق عدالت در زمین تأکید می‌کنند (Stegner, 1984: 219).

در ظاهر، مفهوم «قوم برگزیده» در تورات ممکن است نشانه‌ای از انحصارگرایی قـومی به نظر برسد؛ اما در لایه‌های عمیق‌تر متون مقدس عبری، نوعی جهان‌گرایی الهـی نیـز بـه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

چشم می‌خورد که بر رسالت اخلاقی و دینی اسرائیل در میان همه ملت‌ها تأکید می‌کند. برگزیدگی در این معنا، هدفی فراتر از منافع قومی دارد و در خدمت طرحی جهانی از سوی خدا برای کل بشریت است (Levenson, 1993 :60-62).

در سفر پیدایش ۱۲:۳، وعده الهی به ابراهیم چنین بیان می‌شود: «در تو تمامی قبیله‌های زمین برکت خواهند یافت.» این آیه بنیان اندیشه جهانی در تورات است، بدین معنا که انتخاب ابراهیم و نسل او وسیله‌ای برای برکت‌رسانی به همه ملت‌هاست، نه ابزاری برای جدایی از آنان (Sarna, 1991.p.57-56).

در همین چارچوب، مفهوم «قوم برگزیده» نه به انزوا، بلکه به خدمت جهانی دعوت می‌کند. راشی در تفسیر این آیه تأکید می‌کند که «برکت‌یافتن ملت‌ها در ابراهیم» یعنی قوم اسرائیل، مأمور رساندن شناخت خدا به جهان است (Rashi, 2005;19.5). این دیدگاه در امتداد همان اندیشه‌ای است که در خروج ۱۹:۵ـ۶ آمده: «شما برای من مملکت کهانت و قومی مقدس خواهید بود.» در اینجا اسرائیل نه برای خود، بلکه به‌عنوان واسطه‌ای میان خدا و ملت‌ها برگزیده می‌شود (levenson 1993 p.1-2; Harrelson, 1997.p.194).

پژوهشگران معاصر همچون یوناتان ساکس (Sacks, 2003 p.143) بر این باورند که برگزیدگی اسرائیل، مأموریتی جهانی دارد و هدف آن، ایجاد جامعه‌ای اخلاقی برای تمام انسان‌هاست. ساکس این ایده را «جهان‌گرایی از طریق عهد خاص» می‌نامد؛ یعنی خداوند از راه قوم خاصی، طرح اخلاقی خود را در جهان محقق می‌سازد. بنابراین در منطق تورات، جهانی‌شدن نه به‌معنای حذف تفاوت‌ها، بلکه به‌معنای تکثر در خدمت وحدت الهی است. قوم برگزیده، واسط تحقق اراده خدا در جهان و گسترش شناخت توحیدی میان ملت‌هاست (Wyschogrod, 1996 p.12-13). در این تفسیر، انتخاب اسرائیل آغازگر روندی جهانی است که به رستگاری همه اقوام می‌انجامد، نه تثبیت برتری قومی.

بنابراین از منظر تورات، «برگزیدگی» اسرائیل با «جهانی‌شدن» در مفهوم الهی آن در تضاد نیست، بلکه هر دو بر گسترش اراده خدا در میان همه ملت‌ها و دعوت به اخلاق و عدالت جهانی تأکید دارند. برگزیدگی، ابزار تحقق جهانی‌شدن ارزش‌های الهی است.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

٤. مقایسه دیدگاه راشی وعلامه طباطبایی در خصوص مفهوم برگزیدگی

پژوهش و مقایسه‌ی دیدگاه مفسران ادیان ابراهیمی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا نشان می‌دهد که چگونه چارچوب‌های الهیاتی و معرفت‌شناختی و زبانی در فهم متن مقدس نقش تعیین‌کننده دارند. علامه طباطبایی به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین مفسران فلسفی ـ کلامی شیعه در قرن چهاردهم هجری و راشی (Rashi) قرن دوازده میلادی (۵ هجری) به‌عنوان مفسر نامدار تورات و تلمود در قرون میانهٔ یهودیت، در پی تبیین نسبت انسان و خدا در بستر امت و قوم برگزیده‌اند.

در قرآن، مفهوم «امت مأمور»، به‌ویژه «امت وسط» (البقره، ۱۴۳) به‌عنوان الگوی اعتدال، هدایت و مأموریت جهانی مطرح می‌شود. در مقابل، در تورات و تفاسیر ربانی، ایده «قوم برگزیده» محور هویت دینی بنی‌اسرائیل است و در تفسیر راشی نیز برگزیدگی بر پایه عهد و مسئولیت دینی تبیین می‌شود.

هدف پژوهش حاضر، تحلیل و مقایسه شیوه فهم متن در هر دو سنت است تا نشان داده شود که رویکرد علامه طباطبایی بر عقلانیت تأویلی و هدایت جهان‌شمول امت توحیدی استوار است؛ درحالی‌که روش راشی بر سنت روایی و تأکید بر عهد قومی تمرکز دارد.

٤ـ١. تحلیل تفسیری علامه طباطبایی در تبیین امت مأمور و امت وسط

علامه طباطبایی در *المیزان فی تفسیر القرآن* با رویکردی عقل‌گرایانه و وحدت‌نگر، قرآن را نظامی درهم‌تنیده از معارف الهی می‌داند که باید از طریق «تفسیر قرآن به قرآن» فهم شود (طباطبایی،۴۵/۲). او معتقد است که معانی آیات، تنها در پرتو مجموعه‌ای از آیات مرتبط آشکار می‌شود، نه براساس روایت یا نقل منفصل. در نگاه وی، واژه «امت» در قرآن بر جامعه‌ای اطلاق می‌شود که غایت مشترک آن، هدایت به‌سوی توحید و تحقق اراده الهی در تاریخ است.

علامه «امت مأمور» را در پیوند با مأموریت الهی انسان در زمین تفسیر می‌کند؛ یعنی جامعه‌ای که رسالت آن اقامه قسط و گسترش معرفت الهی است. وی در تفسیر آیه

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

«وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا» (البقره، ۱۴۳) بیان می‌کند که امت وسط نه طبقه‌ای نـژادی یـا قومی، بلکه «امتی مأمور به عدالت و شاهد بـر دیگـران» اسـت (طباطبـایی، ۳۷۸/۱). در واقع، وسط در اینجا به‌معنای اعتـدال وجـودی و معرفتـی اسـت؛ امتـی کـه از انحرافـات مادی‌گرایی و رهبانیت افراطی دو سویه مسیحیت و یهودیت برکنار است.

روش تفسیری علامه تلاش برای کشف نظم مفهومی قرآن بر مبنای عقل و وحـی بـه‌عنـوان دو منبع هماهنگ. او برخلاف بسیاری از مفسران پیشین، از ورود تفاسـیر اسـرائیلی و روایـات غیرمعتبر پرهیز می‌کند و می‌کوشد مفـاهیم اجتمـاعی قـرآن ماننـد امـت، شـهادت، خلافـت و مأموریت را در پیوند با غایت انسان‌شناسانه اسلام بازفهم می‌کند (مطهری، ۲۲۴).

از دیدگاه علامه، جهانی‌شدن امت وسط، نتیجه طبیعی ساختار توحیـدی اسـلام اسـت؛ چرا که اسلام، دینی قوم‌محور نیست، بلکـه مخاطـب آن تمـام بشـر اسـت. در نگـاه وی، همان‌گونه که پیامبران گذشته در محدوده قوم خود مأمور بودند، پیـامبر اسـلام مأموریـت جهانی دارد و امت او نیز وارث این مأموریت اسـت (طباطبـایی، ۵۱۲/۳). بنـابراین امـت وسط، امتی است که مأموریت جهانی هدایت همه امت‌ها را بر دوش دارد.

٤ـ۲. تحلیل تفسیری راشی در تبیین قوم برگزیده و عهد الهی

شلومو بن اسحاق، مشهور به راشی، از مهم‌ترین مفسران ربانی یهـود در قـرن یـازدهم میلادی است. جایگاه او در تاریخ تفسیر یهودی، به‌سبب تلفیق منحصربه‌فـرد میـان سـنت شفاهی (تلمودی) و تفسیر مکتوب تورات است. روش تفسیری او بازتابی از فهـم در، مـتن مقدس نه به‌عنوان منبعی برای تأویل عقلانی، بلکه به‌مثابه سندی زنده از عهد تاریخی میان خدا و قوم اسرائیل فهمیده می‌شود (Rashi, 1997: Genesis 12:2).

در چارچوب تفسیری راشی، فهم متن بدون رجوع به سنت ربـانی ممکـن نیسـت. وی به‌شدت بر پیوستگی وحی با قوم و تاریخ تأکید می‌کند و از این منظر، تفاسـیر خـود را بـا استناد به اقوال خاخام‌های متقدم و سنت شفاهی تلمود سامان مـی‌دهـد. از نظـر او، «قـوم

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

برگزیده» نه صرفاً به‌دلیل برتری نژادی یا اخلاقی، بلکه بر پایه عهدی است که خدا با ابراهیم و نسل او بسته است. در این معنا، برگزیدگی بنی‌اسرائیل مسئولیتی مقدس برای پاسداری از شریعت و گواهی بر یگانگی خدا در جهان است (Levine, 2006: 42).

راشی در تفسیر آیه «وشما برای مملکتی از کاهنان وامتی مقدس خواهید بود» (خروج ۱۹:۶) (چرا آیه تورات را به عبری نقل کرده‌اید؟؟ مگر مخاطبان شما عبری زبان‌اند؟ ترجمه فارسی آیه را بیاورید) بر مفهوم «پادشاهی کاهنان» تأکید می‌کند و آن را نشانه مأموریت تاریخی قوم اسرائیل برای خدمت به خدا و حفظ شریعت می‌داند. به‌زعم او، تمایز قوم اسرائیل امری اجتماعی یا نژادی نیست، بلکه ضرورتی دینی است که استمرار وحی را تضمین می‌کند. از این منظر، تاریخ قوم اسرائیل بستر تحقق وحی الهی است و نقش تفسیری راشی، حفظ و انتقال این تداوم عهدی از نسلی به نسل دیگر است (Cohen, 2011: 91).

روش تفسیری راشی از نوع نقلی ـ تاریخی است و عقل در آن نقش تأییدی دارد، نه تأسیسی. او باور دارد که معنا از پیش در سنت نهفته است و وظیفه مفسر، کشف دوباره همان معنای موروثی در بستر متن است. بدین‌سان، تفسیر راشی بر نوعی «بسته‌بودگی معنا» دلالت دارد؛ تفسیری که در چارچوب عهد تاریخی قوم خاص شکل می‌گیرد و با جهان‌شمولی دینی فاصله دارد. در این نظام، وحی از خلال قوم خاصی تحقق می‌یابد و نجات بشر نیز در گرو وفاداری به شریعت این قوم است (Neusner, 2004:p 67).

٤ـ۳. مقایسه تحلیلی تفسیری علامه طباطبایی و راشی در تبیین امت مامور

مقایسه روش‌شناسی تفسیری علامه طباطبایی و راشی، مقایسه دو نظام معرفتی مستقل درباره وحی و متن و معناست. یکی بر عقلانیت تأویلی و جهان‌شمولی توحیدی مبتنی است و دیگری بر سنت نقلی و خاص‌گرایی عهدی. هر دو مفسر، متن مقدس را کانون هویت دینی می‌دانند؛ اما افق هستی‌شناختی و غایت‌شناختی آنان در فهم وحی متفاوت است.

خداوند حقیقتی مطلق و بی‌نهایت است که از راه وحی، عقل و فطرت با انسان ارتباط

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

دارد . متن مقدس، زبان مشترک این ارتباط است و از این‌رو فهم آن، نیازمند روشی عقلانی و درونی است. در این نگرش، وحی به قوم خاصی اختصاص ندارد و معنا در تاریخ یا سنتی خاص محصور نیست، بلکه مخاطب قرآن، تمام بشریت است و «امت وسط» مظهر عقلانیت جمعی و هدایت عام الهی به شمار می‌آید. بنابراین ، معنا در نسبت میان انسان و خدا و هستی شکل می‌گیرد، نه در چارچوب قوم یا روایت خاص.

در مقابل تفسیر راشی بر پیوند وثیق میان متن و تاریخ و قوم استوار است. وحی در این نظام، رخدادی تاریخی و درون‌قومی است و معنا از دل سنت موروثی برمی‌خیزد. تفسیر، کشف معنای جدید نیست، بلکه بازخوانی مداوم عهدی است که خدا با قوم اسرائیل بسته است تفسیری که همواره در چارچوب وفاداری به سنت ربانی و شریعت موسوی معنا می‌یابد (Wyschogrod, 1983: 76).

وجه تمایز بنیادین میان این دو رویکرد در نسبت «عقل و نقل» و «جهان‌شمولی و خاص‌گرایی» نهفته است. در اندیشهٔ علامه، عقل حجتی درونی و هماهنگ با وحی است؛ ازاین‌رو تفسیر عقلانی، بخشی از فرایند کشف ارادهٔ الهی تلقی می‌شود؛ اما در نظام راشی، نقل و روایت سنتی مرجع نهایی معناست و عقل، تنها ابزاری برای تنظیم و توضیح آن است. همچنین در نظام توحیدی اسلام، امت، مفهومی باز و جهانی دارد؛ درحالی‌که درتفکر یهود، قوم برگزیده، حلقه‌ای بسته و تاریخی است.». علامه در پی بازسازی معنا بر پایهٔ حقیقت وجودی و جهان‌شمولی انسان است؛ اما راشی به دنبال تثبیت معنا در چارچوب تاریخ خاص قوم اسرائیل است. با وجود این تفاوت‌ها، هر دو در یک نکته مشترک‌اند: باور به پیوند مستقیم میان ایمان و متن و جامعه. در هر دو نظام، تفسیر فعالیتی صرفاً نظری نیست، بلکه فعلی دینی و اخلاقی است که نقش هویت‌ساز برای امت یا قوم دارد.

نتایج مقاله

۱. تحلیل تطبیقی رویکرد تفسیری علامه طباطبایی و راشی نشان می دهد که هر یک از این دو مفسر، بر پایه نظام معرفتی و الهیاتی ویژه خود، به تبیین نسبت خدا، انسان و متن

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

مقدس پرداخته‌اند. تفاوت در بنیان‌های تفسیری این دو سنت، جهت‌گیری آنها را در فهم و شرح آیات مشخص کرده و دو الگوی متمایز برای قرائت متن دینی ارائه می‌دهد.

۲. در نظام تفسیری علامه طباطبایی، قرآن همچون یک نظام زنده و پویا فهم می‌شود که معانی آن از طریق پیوستگی درونی آیات و هماهنگی عقل و وحی آشکار می‌گردد. نظریه «تفسیر قرآن به قرآن» چارچوبی تحلیلی عرضه می‌کند که بر جهان‌شمولی هدایت الهی، عقلانیت و فطرت محوری انسان تأکید دارد و از این رو، امکان تفسیر پویا و گفت‌وگوی میان ادیان را فراهم می‌سازد.

۳. در مقابل، رویکرد تفسیری راشی بر پایه التزام به سنت ربانی و تداوم عهد تاریخی قوم اسرائیل استوار است. در این دیدگاه، معنای متن تثبیت‌شده تلقی می‌شود و وظیفه مفسر حفظ و انتقال آن در بستر تاریخی قوم است. این رویکرد، ضمن حفظ انسجام سنت تفسیری یهود، به‌سبب خاص‌گرایی ذاتی خود، افق جهان‌شمولی و فراگیر را محدود می‌کند.

۴. در جمع‌بندی، می‌توان گفت که رویکرد تفسیری علامه طباطبایی با تکیه بر عقلانیت، گشودگی معرفتی و توجه به ارتباط میان آیات، ظرفیت بیشتری برای تفسیر پویا و گفت وگوی میان ادیان دارد؛ در حالی‌که روش راشی عمدتاً ناظر به تحکیم سنت و تثبیت هویت تاریخی و دینی قوم خاص است. مقایسه این دو دیدگاه، چشم‌اندازی نو برای فهم تطبیقی وحی، تفسیر و جایگاه امت در سنت‌های ابراهیمی فراهم می‌آورد.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]

کتابشناسی

۱. قران کریم
۲. ابن‌اثیر، مبارک ابن محمد، النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، قم: مؤسسه اسماعیلیان للطباعه و النشر، ۱۳۶۴ه.ش
۳. ابن‌فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتبة الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ه.ق
۴. ابن‌کثیر، اسماعیل، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۹ه.ق
۵. ابن‌منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: نشر أدب الحوزة، ۱۴۰۵ ه.ق
۶. بیهقی، ابوالفضل، تاریخ بیهقی، تهران: مهتاب، ۱۳۷۴ه.ش
۷. تورات، سفر خروج، باب ۱۹، آیه ۵؛ سفر تثنیه، باب ۷، آیه ۶.
۸. تهانوی، محمد بن علی کشاف اصطلاحات الفنون، بیروت: مکتبة لبنان ناشرون، ۱۹۹۶م.
۹. جوهری، إسماعیل بن حماد الصحاح، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ه.ق.
۱۰. خسروپناه، عبدالحسین، درآمدی بر هرمنوتیک و تفسیر دینی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۰ه.ش.
۱۱. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۴۱ه.ش
۱۲. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل فی وجوه التأویل، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ ه.ق.
۱۳. سبحانی، جعفر، آموزش کلام اسلامی، قم: مؤسسة امام صادق(ع)،۱۳۸۲ه.ش
۱۴. صفی‌پوری، عبدالرحیم بن عبدالکریم، منتهی الارب فی لغة العرب، تهران: سنائی، ۱۳۷۷ه.ش.
۱۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ۲۰، قم: جامعة مدرسین، ۱۳۹۷ه.ش.
۱۶. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: راه رشد، ۱۳۸۹ه.ش.
۱۷. فخررازی، محمد بن عمر، المحصول فی علم الأصول، بیروت: المکتبة العصری، ۱۴۲۰ه.ق.
۱۸. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت: دار الإحیاء التراث العربی، ۱۹۹۱م.
۱۹. گندمی، محمدرضا، اندیشه قوم برگزیده در یهودیت، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی،۱۴۰۰ه.ش.
۲۰. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج۴، تهران: صدرا، ۱۳۷۹ه.ش.
۲۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: ادنا، ۱۳۸۶ه.ش.
۲۲. موسوی، سیدکاظم، «امت در قرآن از دیدگاه علامه طباطبایی»، فصلنامه علوم قرآنی و حدیث، سال ۲، ش۲، ۱۳۹۲ه.ش
23. Cohen, A. (2011). Rashi's Commentary and Jewish Identity. New York: Jewish Theological Press.
24. Harrelson, W. (1997). The Ten Commandments and Human Rights. Philadelphia: Fortress Press.
25. Ibn Ezra, A. ben M. (1988). Commentary on the Torah: Exodus. Translated by H. Norman Strickman. New York: Menorah Publishing
26. Levenson, J. D. (1993). The Death and Resurrection of the Beloved Son: The Transformation of Child Sacrifice in Judaism and Christianity. New Haven: Yale University Press.
27. Levine, E. (2006). The Chosen People: Jewish Thought in Context. Oxford: Oxford University Press.
28. Nachmanides, M. ben N. (2007). Commentary on the Torah: Deuteronomy. Jerusalem: Mossad Harav Kook
29. Neusner, J. (2004). Judaism and the Interpretation of Scripture. Leiden: Brill.
30. Rabbeinu Bachya (2020). Commentary on Deuteronomy 7:6. Jerusalem.
31. Rashi, S. ben I. (2005). Commentary on the Torah. Translated by A. Chavel. Brooklyn: Shilo Publishing House.
32. Rashi on Exodus 19:5. Sefaria.org (نسخه عبری و انگلیسی، بازیابی ۲۰۲۳).
33. Rashi (1997). Commentary on the Torah (Chumash with Rashi). Jerusalem: Mossad Harav Kook.
34. Sacks, J. (2003). The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations. London: Continuum.
35. Sarna, N. M. (1991). Exploring Exodus: The Heritage of Biblical Israel. New York: Schocken Books.
36. Sforno (2023). Commentary on Exodus 19:6. Sefaria.org.
37. Stegner, W. R. (1984). "Romans 9:6–29 – a Midrash". Journal for the Study of the New Testament, 7(22), 215–232.
38. The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation. (2007). Routledge.
39. Wyschogrod, M. (1996). The Body of Faith: God in the People Israel. New York: Seabury Press.
40. _____. (1983). The Body of Faith: God and the People of Israel. New York: Seabury Press.
41. The Jewish Encyclopedia. (1906). Rashi. In The Jewish Encyclopedia (Vol. 10, pp. 376–380). New York: Funk & Wagnalls.

[Downloaded from pnmag.ir on 2026-11-24]